

DOI: 10.31866/2410-1311.38.2021.245544
УДК 745/749(477)"194"

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ УКРАЇНИ В 1940-Х РОКАХ: АДМІНІСТРАТИВНО- ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Варивончик Анастасія Віталіївна^{1а}, Бондар Ігор Савич^{2а},
Швець Ірина Владиславівна^{3а}, Подволоцька Олена Станіславівна^{4а}

¹Доктор мистецтвознавства, доцент,

ORCID: 0000-0002-4455-1109, e-mail: varivonchik@ukr.net,

²Заслужений працівник культури України, доцент,

ORCID: 0000-0001-8972-0941, e-mail: bondar_i.s.2018@i.ua,

³Кандидат біологічних наук,

ORCID: 0000-0003-1508-6364, e-mail: iradesign@ukr.net,

⁴Старший викладач,

ORCID: 0000-0001-6992-6635, e-mail: aseeva_asya@ukr.net,

^аКиївський національний університет культури і мистецтва,

вул. Є. Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Для цитування:

Варивончик А.В., Бондар, І.С., Швець, І.В., & Подволоцька, О.С. (2021). Відновлення й розвиток художніх промислів України в 1940-х роках: адміністративно-організаційний аспект. *Питання культурології*, (38), 24-38. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.38.2021.245544>.

Анотація

Мета статті — з'ясувати особливості відродження і розвитку Укрхудожпромраді у воєнні та повоєнні роки. На сучасне українське суспільство впливають світові глобалізаційні процеси з тенденцією до нівеляції місцевих особливостей побуту, культури, мистецтва, тому актуальності набувають питання відродження, розвитку національних традиційних промислів. Методологія дослідження ґрунтується на аналізі адміністративно-ділових документів районних, обласних та державного рівнів; використанні методів накопичення і систематизації фактологічного матеріалу та топологічного розгляду. Аналітичний та дедуктивний методи використані для підбиття підсумків на основі попередньо отриманих архівних тверджень, матеріалів і спогадів учасників подій. Наукова новизна. Уперше в історіографії досліджено розвиток і становлення Укрхудожпрому. Порушено малодосліджену тему, пов'язану з діяльністю цього підприємства, яке виготовляло й реалізовувало вироби народних художніх промислів на теренах України та за її межами. Висновки. Проаналізовано адміністративно-організаційні заходи, спрямовані на відновлення зруйнованих підприємств, їх реорганізацію. Держава була зацікавлена

© Варивончик А. В., 2021

© Бондар І. С., 2021

© Швець І. В., 2021

© Подволоцька О. С., 2021

Стаття надійшла до редакції: 21.09.2021

у зростанні прибутку, виробничих потужностей і надавала фінансову підтримку для будівництва нових корпусів, цехів, виготовлення обладнання, сприяючи розвитку художньої промисловості України. З'ясовано, що на базі артіль за участю Укрхудожпрому створювалися виробничі об'єднання й фабрики, надаючи можливість продукувати випуск товарів ексклюзивного та масового виробництва. Виявлено, що окрім товарів, необхідних у повсякденному житті, усі виробництва Укрхудожпрому створювали суто мистецькі твори, які були настільки художньо високі, що їх експонували у музеях та демонстрували на всесоюзних й міжнародних виставках і ярмарках. Тобто артіль була не лише виробничим підприємством, а й творчою, мистецькою майстернею.

■ **Ключові слова:** художні промисли; артіль; майстер; художня промисловість; виробництво; Укрхудожпром

■ Вступ

В сучасному житті художні промисли України привертають увагу та викликають зацікавленість. Дізнаючись про розвиток художніх промислів у воєнні та повоєнні 40-ві рр. ХХ ст. продовжуємо акцентувати на виробництві і збагаченні нових розробок зразків і моделей того часу. Опрацювавши певний об'єм літературних джерел, розглядаємо видання, у яких науковці відстежували та аналізували великий корпус матеріалів про народне мистецтво загалом і його галузі й різновиди зокрема.

Так, мистецтво вишивання аналізували Л. Кравчук, М. Новицька (1948), Т. Кара-Васильєва (1993). Вишивання в усіх його різновидах — як поширений вид народної творчості — ретельно проаналізувала Р. Захарчук-Чугай (1988), Є. Причепій (2009) та ін. Домашнє ткацтво як різновид народного мистецтва досліджували С. Колос, Н. Лебєдєва, С. Сидорович, А. Карась (2008). Багаті історичні та технологічні традиції українського килимарства вивчали С. Таранущенко (1968), Я. Запаско (1973), Т. Кара-Васильєва (1998), О. Данченко, О. Ямборко (2019) та ін. Деревообробку в Україні досліджували Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич (1993), Є. Шевченко (1997), М. Селівачов. Гончарство і кераміку вивчали А. Арциховський, П. Будников; Н. Воронов, О. Голубець (1991), В. Петрашенко, О. Пошивайло (2000), В. Качкан, Ю. Лащук, В. Міщанин. Мистецтву декоративного розпису присвятили свої дослідження Б. Бутнік-Сіверський (1971), Я. Яценко, В. Соловійов, В. Свенціцька, В. Откович, Т. Голяк, Л. Білякова, Т. Кара-Васильєва, З. Чегусова (2005). Про мистецтво фарфору-фаянсу писали Б. Бутнік-Сіверський (1971), О. Школьна (2011). Видання та публікації про гутне скло здійснили Ф. Петрякова (1985), Й. Яцишин, Т. Жеплинський, С. Дяківський.

Аналіз джерельної бази та архівних матеріалів дав змогу виявити процеси, які відбувалися в Укрхудожпромраді у воєнні та повоєнні роки (організація Київської, Полтавської, Харківської та Західноукраїнської міжобласних Художпромрад); розкрити творчо-мистецькі аспекти діяльності українських художніх промислів; простежити за створенням та розвитком Центральної науково-експериментальної художньої лабораторії з відділами ткацтва, килимарства та вишивки.

■ Мета статті

Мета статті — з'ясувати особливості відродження і розвитку Укрхудожпромради у воєнні та повоєнні роки. На сучасне українське суспільство впливають світові глобалізаційні процеси з тенденцією до нівеляції місцевих особливостей побуту, культури, мистецтва, тому гострої актуальності набувають питання відродження, розвитку національних традиційних промислів, що неможливо дослідити без аналізу історичних процесів, які склалися у воєнні та повоєнні роки на теренах України.

■ Виклад матеріалу дослідження

Промислово-цехова діяльність на території України здавна була основою соціально-економічного розвитку краю. Майстри упродовж багатьох століть сформували окрему галузь кустарного виробництва, яка характеризувалася яскравими національними традиціями. Спектр діяльності цеховиків був доволі широким — від технічного, ужиткового й до художньо-мистецького. Особливо були поширені такі декоративно-прикладні його види, як вишивка, різьбярство, ткацтво, кераміка, килимарство.

Мистецька якість виробів та їхня споживча популярність були настільки високими, а географічні масштаби виробництва настільки широкими, що на базі Української художньо-промислової спілки (Укрхудожпромспілка) в 1930-х рр. було засновано підприємство «Укрхудожпром», що зафіксовано постановою № 1 від 16 березня 1936 року (Варивончик, 2018, с. 319).

Ця організація об'єднала 119 артілей різних напрямів діяльності й була створена, крім іншого, і для підвищення майстерності художньої якості виробів, адже ручна праця народних промислів становила 90 %. Найпоширенішим був вишивальний сектор, який сягав 80 % від обсягу усієї продукції спілки (Журавель-Змеєва, 2020, с. 119).

В Полтавському повіті працювало приблизно 10 промислових артілей. Вражали фінансові показники артілі ім. К. Цеткін. Станом на 1940 р. її валовий випуск продукції оцінювався у 900 тис. крб. Асортимент становили жіночі й чоловічі сорочки, сукні, дитячий одяг, а також ткацькі вироби (покривала, наволочки, скатертини переборні жакардові різних розмірів, порт'єри). У килимарстві переважали вироби для диванів. Артіль мала бригади ручної вишивки у селах Горянка, Бакай, Лиман, Демидівка, Коржі, Каленики, Сухорабівка, Міханівка, Хрещата, Славки, Шкурупіївка, Шилівська, а також у Білоцерківцях (Великобагачанський р-н) й Говтві (Козельщинський р-н) (Журавель-Змеєва, 2020, с. 119). В Укрхудожпромспілці було створено Центральну науково-експериментальну лабораторію з відділами ткацтва, килимарства та вишивки під керівництвом художниці решетилівської артілі В. Болсунової. Головним напрямом експериментальних зусиль було збереження та розвиток традицій народного вишивання різних регіонів України (Журавель-Змеєва, 2020, с. 118). Рисунки для вишивок мисткині використовували в багатьох артілях України. Власні роботи майстрині експонувалися на виставках у Парижі, Нью-Йорку й Берліні. Також високим рівнем майстерності вирізнялися твори Г. Цибульової й А. Бушен.

Під час Другої світової війни діяльність Укрхудожпромспілки було припинено. Однак після звільнення території України народне господарство, зокрема художні промисли, потребували відродження через гостру нестачу виробів побутового вжитку. Згідно з постановою РНК УРСР почалося відновлення діяльності Укрхудожпрому в системі Української ради промислової кооперації (УРПК) вже 1944 р., а також, згідно з директивою ЦК КП(б) України, відновився розвиток і художніх промислів.

Відновлення діяльності Укрхудожпромсоюзу та організацію обласних і міжобласних художпромсоюзів проводили уповноважені Київським міжоблхудожпромсоюзом особи. Таку діяльність в Києві налагоджувала Р. Гладишева. Вона була зобов'язана негайно розпочати виконання обов'язків голови міжоблхудожпромради, забезпечити комплектування кадрів, а також прийняти від Київської облпромради артїлі, майно й обладнання (Варивончик, 2018, с. 276). У квітні 1944 р. була організована Харківська міжобласна художпромрада, яка керувала артїлями в Харківській, Ворошиловградській, Сталінській, Запорізькій, Дніпропетровській областях. Формувати штат Харківської міжоблхудожпромради (Варивончик, 2018, с. 297) та забезпечувати відбудову художніх промислів в цих областях обрали Г. Коробко.

В червні 1944 р. Президія Укрхудожпромради призначила головою Кролевецької міжоблхудожпромради С. Неліна. Крім організаційних питань він прийняв майно та обладнання артїлей Сумської та Чернігівської облпромрад, відновив артїлі, що існували до війни.

До функцій оргбюро міжоблхудожпромсоюзів входило: організація роботи художніх артїлей різних областей; укладання договорів із відповідними організаціями на одержання сировини для перероблення; налагодження обліку виконання плану в союзах й артїлях; визначення заходів щодо використання виділених коштів (ремонт артїлей, придбання транспорту); складання дефектних актів, кошторисів. На засіданнях оргбюро вирішувалися питання відновлення й розвитку артільного сектору, зокрема й фінансові. Для забезпечення господарчої діяльності новоорганізованих союзів розпорядники фінансової державної комісії завдяки встановленим планам одержували позики. Київська міжоблхудожпромрада отримала 75 тис. крб, Кролевецька — 30 тис. крб, Харківська — 50 тис. крб, Облхудожпромспілка Полтави — 60 тис. крб (Варивончик, 2018, с. 280).

Обласні й міжобласні Художпромсоюзи централізованим порядком проводили розкрій тканин для вишитих купонів, малювання макетів, дотримуючись основних показників; розробляли норми, розцінки, плани; оформляли фонди зарплатні. Оплату проводили здільно (Варивончик, 2018, с. 298).

Однією з перших відновлених галузей була швацька, яка не вимагала значних виробничих засобів: для ручної вишивки потрібні були лише стілець, підставка під ноги, полотно й нитки муліне. Складніша була ситуація у ткацтві, килимарстві. Ткацькі верстати, які збереглися у населення, після окупації повертали у цехи. Відновлювали довоєнні виробничі будівлі. Налагоджували поставання електроенергії. Декілька виробничих приміщень, що залишилися незруйновані, почали першими працювати: цехи, склади, бухгалтерія, адміністрація на

вулиці Леніна в Полтаві. Спустошені будівлі переводили у промислові. На вулиці Петровського розмістили цехи з пошиття та ручної вишивки. На місці колишньої стайні, що знаходилася на березі річки Говтва розташували килимарський цех. Заготовляли паливо самі працівники цехів, також вивозили продукцію на ярмарки. Постачання сировини було з перебоями, затримували виплату заробітної плати (Варивончик, 2014).

Актуальним було також питання підготовки молодих спеціалістів. Ця проблема була комплексною, адже передбачала значний обсяг організаційно-адміністративних заходів: від запуску професійного навчального закладу (облаштовані приміщення, достатня кількість викладачів, оплата праці, методологічна література, навчально-практичні засоби) — і до забезпечення умов проживання та практики студентів. На території нещодавно звільненого від фашистів району гостро бракувало непошкоджених будівель, тому увага приділялася вирішенню насамперед проблем із навчальними приміщеннями й необхідним виробничим устаткуванням. Влітку 1944 року під керівництвом директора О. Черкун у місті Кролевець розпочали відновлювання майна, обладнання, приміщень технікуму художніх промислів Укрхудожпромради. Були розроблені навчальні плани, укомплектовано штат співробітників та викладачів, підготовлено «потрібний інвентар та обладнання в межах, що забезпечує нормальне проведення навчального процесу» (Варивончик, 2018, с. 306), тобто усе необхідне для навчання та праці. На замовлення виготовили килимарські станки. У центральній обласній та районній Кролевецькій пресі був оголошений набір студентів на перший та другий курс за визначеними профілями. З вересня працювали гуртожиток та їдальня. Відновили навчання студенти III та IV курсів (Варивончик, 2018, с. 306).

Для забезпечення відбудови й розвитку художніх промислів в Полтаві було організовано облхудожпромсоюз (Варивончик, 2018, с. 299).

Водночас Полтавський облхудожпромсоюз був зобов'язаний здійснювати збір рослинних фарб та інформувати про роботу Укрхудожпромсоюз. В Решетилівській артлі розпочали проведення курсів столярів, яких по закінченню влаштували на роботу в артлі.

Верстатне та килимове ткацтво були найпоширенішими ручними видами роботи. Першим методом виготовлялися зазвичай тонкі тканини простих (рогожка, полотно, саржа, комбіновані, ажурні, атласно-сатинові) і складніших переплетень (перебірні, чорно-білі, поперечносмугасті, плахові та стрічкові). Геометризовані мотиви, перебірні, човникові та килимові техніки були поширені переважно у західних районах, які традиційно вирізнялися деталізацією, складністю візерунків та особливим ставленням до колірної гами. Килимарство ж центральних регіонів України ґрунтувалося на впливах традиційної для цього краю орнаментики, а саме на особливій стилізації рослинно-квіткових візерунків, символічних зображеннях птахів, інших зооморфних мотивах.

Особливо відомою була кераміка, зокрема опішнянська й івано-франківська, а також петриківський розпис, які пропагувалися владою на весь світ. У декоративно-прикладне мистецтво активно впроваджувалися національні регіональні традиції. Вироби для повсякденного вжитку декорували відомі майстри

петриківського розпису, зокрема П. Глущенко, Т. Пата, Г. Павленко, М. Тимченко, З. Охримович, П. Власенко, Г. Мороз, А. Бушен, А. Кулик. Еволюційні закони творення слугували підґрунтям для творчості народних майстрів. Зберігалися відмінності регіональних осередків декоративно-прикладного мистецтва системи художнього та образного мислення (Журавель-Змеєва, 2020).

У липні 1944 року у звільненому від фашистів Києві на засіданні Укрхудожпромсоюзу розглядалась низка питань: відновлення зруйнованих будівель, обладнань, споруджень; організація розкрою купонів; виготовлення макетів; забезпечення артілей крученою основою. Так само було вирішено організувати майстерні жакардового ткацтва й виробництва українських килимів (Журавель-Змеєва, 2020). Для реалізації цих планів оргбюро зобов'язало голову Міжоблхудожпромсоюзу Р. Гладішеву упродовж III кварталу підшукати відповідні приміщення й забезпечити їх обладнанням, а також укомплектувати штат майстерень робітниками-фахівцями, інструкторами-художниками й керівниками. Голова Кролевецького міжоблхудожпромсоюзу С. Нелін забезпечив Київський міжоблхудожпромсоюз вісьмома жакардовими верстатами, відрядивши майстра-інструктора й фахівців працювати до столиці. Так само він сприяв виділенню й трьох килимарських верстатів і теж відрядив фахівців із килимарства, які могли постійно проживати в Києві.

У повоєнні роки відомі західноукраїнські центри килимарства опанували досвід довоєнного ткання, коли килими виготовляли за картинами художників В. Касіяна, А. Петрицького, М. Дерегуса, М. Рокицького, Д. Шавикіна. Це слугувало прикладом «зближення народного і так званого професіонального мистецтва на їх шляху до єдиного мистецтва комуністичного суспільства» (Новицька, 1948, с. 27).

Відтак ця практика стала всеукраїнською і була застосована у навчально-методичних програмах профільних закладів — Київського художньо-промислового училища, на Буковині — Вижицького училища прикладного мистецтва, на Львівщині — Державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, училища прикладного мистецтва ім. І. Труша і Косівського технікуму народних художніх промислів ім. В. Касіяна. До цього процесу також долучилися артілі ім. Клари Цеткін (Решетилівка) й ім. Т. Шевченка (Косів), які освоїли виробництво тематичних килимів у 1947–1949 рр. У ткацтві намітилися дві основні тенденції: виробництво сюжетно-тематичних килимів картинно-фігуративного змісту та орнаментально-тематичних з радянською символікою, яка ставала частиною візерункових композицій (Скрипник, 2011, с. 363).

Важливим маркером промислового килимарства було запровадження стандартизації методів виробництва, зокрема технічних якостей виробітку (сировини), розміру виробів, а також складності малюнка, за якою килими поділялися на п'ять категорій. Визначення категорії залежало від композиції, видів орнаменту й переплетення, показника змінюваності кольору візерункової пряжі, кількості кольорів у килимових виробках, розміру. «Централізоване постачання пряжі на підприємства сприяло дотриманню єдиного стандарту, за яким для піткання використовувалася вовняна пряжа апаратного прядіння № 3 у дві нитки, для основи — суровий бавовняний шпагат № 20, скручений у десять ниток. Отже,

у готовому виробі щільність тканини по основі становила 30–32 нитки / 10 см, по пітканню — 100–120 прокидок / 10 см» (Ямборко, 2019, с. 60). Розвиток тематичного килимарства був ідеологічно мотивованим і втілювався під впливом академічного підходу (Ямборко, 2019).

Голова Крелевецького міжоблхудожпромсоюзу впродовж III кварталу 1944 р. повинен був організувати ремонт і відновлення крутильного ватера в артілі, а також забезпечити установку одного крутильного ватера у Дегтярівської артілі ім. 8 березня й запустити в експлуатацію ці верстати, починаючи з IV кварталу (Варивончик, 2018, с. 304). Щоб не допустити збоїв у виробництві, оргбюро Укрхудожпромради запропонувало Полтавському облхудожпромсоюзу (Г. Никитан), Київській (Р. Гладішевій), Харківській (Г. Коробко), і Крелевецькій (С. Неліну) міжоблхудожпромрадам упродовж III кварталу організувати централізовані пральні й фарбувальні, а на початку IV кварталу ввести їх в експлуатацію, своєчасно оформивши цей захід підшуканими приміщеннями, устаткуванням і фінансуванням. Усі вишивальні артілі повинні були перевірити можливість організувати власні пральні, пропускати вишиту продукцію лише тих артілей, які не можуть самі прати свою продукцію. Більшість вишивальних артілей повинна була видавати цілком готову випрану продукцію. Усі великі ткацькі й килимарські цехи до 1 вересня 1944 р. зобов'язані були вирішити питання щодо фарбування, а висновки надіслати Укрхудожпромраді. На засіданні також було зауважено про невідповідність малюнків і швів, використаних в артілях Полтавщини художнім традиціям краю, низьку кваліфікацію кадрів. Для розв'язання цього питання Полтавський облхудожпромсоюз уповноважили збирати довоєнні рисунки та зразки ткацтва, килимарства, вишивки, які Укрхудожпромсоюз реєстрував у двох примірниках (Варивончик, 2018).

У серпні 1944 року була поновлена діяльність експериментальної майстерні Укрхудожпромради, якій підпорядковувалися обласні художні промислові союзи. Функціональними обов'язками Облхудожпромсоюзів було заснування при великих артілях художніх рад, які знаходили, збирали й затверджували нові зразки художньої творчості. До їх складу входили митці, інструктори та майстри, які переглядали створені зразки на засіданнях та впроваджували їх у життя. Спілка художників України разом із Центральною художньо-експериментальною лабораторією оголошували конкурси зі створення кращих робіт з вишивки, ткацтва й килимарства. Це значно сприяло впровадженню народної творчості різних регіонів у масове артільне виробництво. За зібраними мистецькими зразками артілі працювали упродовж 1944–1950 рр. (Журавель-Змеєва, 2020). Народні умільці Є. Ребрик, Г. Зеленко, В. Кулик, М. Королькова створювали малюнки для килимів, проекти яких після затвердження в Облхудожпромспілці запускалися у масове виробництво.

Відбувалися значні реорганізаційні зміни й на Західній Україні. У серпні 1944 року Оргбюро Укрхудожпромсоюзу постановило організувати у Станіславі Міжоблхудожпромсоюз, щоб забезпечити відбудову й розвиток художніх промислів у західних областях України. Головою оргбюро було затверджено В. Тарасенко й доручено їй до 1 жовтня укомплектувати виробничий апарат Міжоблхудожпромсоюзу.

В Києві Укрхудожпромрада брала участь у виставці Торгової палати УРСР. Укрхудожпром призначив комісію для відбору експонатів, організації робіт з оформлення й нагляду за виставковими стендами. Упродовж двох днів розроблявся проект, де враховувалися розміри й форми стендів, розраховували кошторис. Фінвідділ надав кошти для створення й оформлення виставки. Забезпечення матеріалами впроваджував начальник адміністративно-господарського відділу. Художній фонд Укрхудожпрому постачав виставкові зразки (Варивончик, 2018, с. 310).

І вже після Другої світової війни Закарпатський облвиконком розглянув питання щодо організації Закарпатської облхудпромради. З огляду на значні перспективи розвитку художніх промислів в області (художня вишивка, декоративне ткацтво, килимарство, різьба по дереву, кераміка) було вирішено заснувати в Ужгороді Закарпатський ОХПС на базі чинних художньо-промислових підприємств, серед яких артлі ім. Т. Г. Шевченка і «Гуцулка» — художньої вишивки, «Верховина» — прядіння вовни й декоративного плетіння (Ужгород), ім. Н. Крупської — художньої вишивки (Мукачево); «Вільна праця» — художньої вишивки та ткани (Рахів); із Рахівського району: «Говерла» (с. Ясіня); «Тиса» (с. Богдан); ім. М. С. Хрущова (с. Косівська Поляна); ім. Лесі Українки (с. Великий Бичків) — всі художньої вишивки. Ці артлі були виділені із Закарпатської облпромради і Облхудожпрому системи Укрхудожсоюзу. Оргбюро Закарпатського облхудожпромсоюзу почало роботу за чітко окресленим планом і сформованим бюджетом (200 тис. крб на рік). Для збереження техніки вишивки «низь» Укрхудожпромсоюз рекомендував Закарпатській облпромраді дотримуватися методів виконання її на окремих шматочках домашнього полотна з подальшою нашивкою на купон розкрою. Для цього виробничий відділ Укрхудожпромсоюзу виготовляв у Крелевецькій артлі ім. 20-річчя Жовтня кустарне полотно з крученої нитки, що значно здешевлювало цей матеріал під вишивання, і водночас зберігалася національна традиція. Ціна виробів знижувалася, а отже, вони ставали доступними широкому загалу споживачів.

В травні 1946 р. Ужгородський облхудожпромсоюз розмістили за адресою пл. Леніна, 4. Усіх працівників артлей та робітників Художсоюзу забезпечили житловою площею, промисловими та продуктовими товарами. Укрпромсоюзу було наказано постачати сировину й нитки Ужгородському облхудожпромсоюзу. В Ужгороді було засновано також художньо-виробничий комбінат Худфонду УРСР із залученням відомих майстрів (К. Антоник, Є. Вешелені, В. Дерцені), які ткали рушники, доріжки, наволочки та ін.

Як свідчать документи, у 1946–1947 рр. були організовані Закарпатський і Вінницький міжоблхудожпромсоюзи, Решетилівська школа майстрів (Полтавська обл.), постачально-збутова база (Харків), Крелевецький технікум. Крелевецький міжоблпромсоюз був перейменований на Чернігівський (Варивончик, 2018, с. 368). 1945 року у Хотині (Закарпаття) й Богуславі (Київщина) також були створені промартлі зі значною кількістю працівників. Так, у богуславській «Перемозі» працювало 70 ткаць. Закарпатська облхудожпромрада вирішувала питання реалізації продукції закарпатських художніх промислів, згідно з наказа-

ми президії Укрхудожпромради, вона ж нагороджувала майстрів народної творчості та працівників художніх промислів. Так, у жовтні 1947 р. Облхудожпромрада відрядила кращих майстринь до республіканського з'їзду майстрів народної творчості й на виставку, присвячену 30-річчю Жовтневої революції (Варивончик, 2018, с. 118).

Оргбюро Укрхудожпромради запроваджувало відкриття магазинів художніх виробів. Для відкриття фірмового магазину були звільнені та переобладнанні гуртожитки, база ткацького цеху, а також експериментальна майстерня.

1947 року почалося освоєння дитячої іграшки. Для розширення асортименту та поліпшення якості художниками були розроблені моделі іграшок для лялькового театру Київського облхудожпромсоюзу. Виробництво планувалося в київській артіль «Художпром». Артіль «Художній керамік» в Опішні планувала випуск іграшок з кераміки. Експериментальні зразки розробляли і подавали промисловій та художньо-технічній раді Міносвіти УРСР на затвердження, а потім починали їх масовий випуск (Варивончик, 2018, с. 132). Збільшувалося виробництво іграшок, схвалених Міністерством вищої і середньої спеціальної освіти СРСР згідно з технічною документацією на нові вироби.

■ Висновки

Завдяки вищезазначеним історичним фактологічним оприлюдненим даним відомо, що 1945 року працювало 104 артілі, 1947 — 134, 1949 — 82, 1950 року — 54. Зріст кількості артілей за два роки пояснюється удосконаленням структури Укрхудожпромради, відповідальністю керівних кадрів, самосвідомістю працівників та покращенням керування виробництвами. Завдяки об'єднанню артілей та переводу їх у фабрики відбувалося зниження їх кількості, що майже не впливало на якість продукції. Діяльність Укрхудожпромспілки сприяла не тільки збереженню, а й розвитку давніх традицій ужиткового й художньо-мистецького промислу України. У галузі дотримувалися відповідних технік і художніх особливостей, властивих певній території українського етносу, що доводить орієнтацію діяльності артілей на мистецьку складову, а не просто споживчу. Проводилися відповідні дослідження автентичних засобів виконання й сюжетних тем та пошуки креативних ідей для впровадження їх у виробництво.

Повоєнні роки характеризувалися стрімким зростанням і розвитком художніх промислів на основі регіональних традицій. Відкривалися профільні навчальні заклади, випускники яких ішли працювати в артілі та на фабрики. Держава була зацікавлена у зростанні прибутку і надавала фінансову підтримку для будівництва нових корпусів, цехів, виготовлення обладнання. На всій території України поступово відновлювалися артілі як реакція на крайню потребу виробництва товарів широкого вжитку, і всі вони були підтримувані державою. Артіль була не лише виробничим підприємством, а й творчою, мистецькою майстернею. Окрім товарів, необхідних у повсякденному житті, кожна артіль до ювілейних дат, свят тощо виробляла суто мистецькі твори, які були настільки художньо високі, що їх відбирали у музеї й демонстрували на всесоюзних і міжнародних виставках. Але мистецька складова національною була лише за технікою, формою, однак

змістовно й ідейно не виходила за межі ідеологічної системи СРСР. У ній світоглядна, художньо-мистецька й культурна самобутність української нації нівелювалася.

Отже, попри ідеологію, техніка й давні секрети національних майстрів відновлювалися, досліджувалися і впроваджувалися у виробництво, причому освоюючи нові види товарів (наприклад, іграшки — це потужний саме український ідеологічний чинник, який сприяв національному відродженню). Наприкінці ХХ ст. припинило роботу чимало славетних фабрик і центрів народного художнього промислу, а з ними втрачено традиції й багаторічний досвід фахівців, професійних художників і майстрів декоративно-прикладного мистецтва. Національні традиції зберігаються лише завдяки тим творцям, які одноосібно, або як малі підприємці створюють сучасні художні вироби, підкреслюючи різноманітними техніками самобутність української нації.

■ Список використаних джерел

- Антонович, Є. А., Захарчук-Чугай, Р. В., & Станкевич, М. Є. (1993). *Декоративно-прикладне мистецтво*. Світ.
- Бутник-Сіверський, Б. (1971). *Український радянський сувенір*. Наукова думка.
- Варивончик, А. В. (2014). Історія Полтавського виробничо-художнього об'єднання ім. Клари Цеткін. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, 33, 3–11.
- Варивончик, А. В. (2018). *Художні промисли України: генеза, історична еволюція, сучасний стан та тенденції*. Видавництво Ліра-К.
- Голубець, О. (1991). *Львівська кераміка*. Наукова думка.
- Журавель-Змєєва, Л. С. (2020). Історичні трансформації художнього текстилю у ключі сучасного концептуального мистецтва. В *Modern Culture Studies and Art History: An Experience of Ukraine and EU* [Collective monograph] (с. 117–137). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-72-3.07>
- Запаско, Я. П. (1973). *Українське народне килимарство*. Мистецтво.
- Захарчук-Чугай, Р. В. (1988). *Українська народна вишивка. Західні області УРСР*. Наукова думка.
- Кара-Васильєва, Т. В. (1993). *Українська вишивка*. Мистецтво.
- Кара-Васильєва, Т. В. (1998). *Український килим*. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Кара-Васильєва, Т. В., & Чегусова, З. А. (2005). *Декоративне мистецтво України ХХ століття: у пошуках «великого стилю»*. Либідь.
- Карась, А. (2008). *Кролевецьке ткацтво*. Редакційно-видавничий відділ Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.
- Новицька, М. (1948). Тематичний килим Радянської України. *Вісник Академії архітектури УРСР*, 4, 24–32.
- Петрякова, Ф. (1985). *Художественный фарфор Украины (конец XVIII–XX ст.)*. Наукова думка.
- Пошивайло, І. (2000). *Феноменологія гончарства: семиотико-етнологічні аспекти*. Українське народознавство.
- Причепій, Є. М., & Причепій, Т. І. (2009). *Вишивка Східного Поділля*. Родовід-Оранта.

- Скрипник, Г. (Ред.). (2011). *Історія декоративного мистецтва України* (Т. 4: Народне мистецтво та художні промисли ХХ століття). ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.
- Таранущенко, С. (1968). Килими. В П. Г. Юрченко, П. М. Попов, & П. М. Жолтовський (Ред.), *Історія українського мистецтва* (Т. 3: Мистецтво другої половини ХVII–ХVIII століття) (с. 364–371). Головна редакція Української радянської енциклопедії.
- Шевченко, Є. (1997). *Народна деревообробка в Україні*. Артанія.
- Школьна, О. В. (2011). *Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, промислова та економічна політика, організаційно-творчі процеси* (Кн. 1). Інтертехнологія.
- Ямборко, О. (2019). Український тематичний килим 1930–1960-х рр. як мистецька практика соцреалізму. *Народознавчі зошити*, 1(145), 57–65. <https://doi.org/10.15407/nz2019.01.057>

References

- Antonovych, Ye. A., Zakharchuk-Chuhai, R. V., & Stankevych, M. Ye. (1993). *Dekoratyvno-prykladne mystetstvo [Arts and Crafts]*. Svit [in Ukrainian].
- Butnyk-Siverskyi, B. (1971). *Ukrainskyi radianskyi souvenir [Ukrainian Soviet Souvenir]*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Holubets, O. (1991). *Lvivska keramika [Lviv Ceramics]*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Karas, A. (2008). *Krolevetske tkatstvo [Krolevets Weaving]*. Redaktsiino-vydavnychiy viddil Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka [in Ukrainian].
- Kara-Vasylieva, T. V. (1993). *Ukrainska vyshyvka [Ukrainian Embroidery]*. Mystetstvo [in Ukrainian].
- Kara-Vasylieva, T. V. (1998). *Ukrainskyi kylym [Ukrainian Carpet]*. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України [in Ukrainian].
- Kara-Vasylieva, T. V., & Chehusova, Z. A. (2005). *Dekoratyvne mystetstvo Ukrainy XX stolittia: u poshukakh "velykoho styliu" [Decorative Art of Ukraine of the 20th Century: in Search of "Great Style"]*. Lybid [in Ukrainian].
- Novytska, M. (1948). Tematychnyi kylym Radianskoi Ukrainy [Thematic carpets of the Soviet Ukraine]. *Visnyk Akademii Arkhitektury URSR*, 4, 24–32 [in Ukrainian].
- Petriakova, F. (1985). *Khudozhestvennyi farfor Ukrainy (konets XVIII–XX st.) [Artistic Porcelain of Ukraine (the End of the 18th – 20th Centuries)]*. Naukova dumka [in Russian].
- Poshyvailo, I. (2000). *Fenomenolohiia honcharstva: semiotyko-etnolohichni aspekty [Phenomenology of Pottery: Semiotic and Ethnological Aspects]*. Ukrainske narodoznavstvo [in Ukrainian].
- Prychepii, Ye. M., & Prychepii, T. I. (2009). *Vyshyvka Skhidnoho Podillia [Embroidery of Eastern Podillya]*. Rodovid-Oranta [in Ukrainian].
- Shevchenko, Ye. (1997). *Narodna derevoobrobka v Ukraini [Folk Woodworking in Ukraine]*. Artaniia [in Ukrainian].
- Shkolna, O. V. (2011). *Farfor-faians Ukrainy XX stolittia: infrastruktura haluzi, promyslova ta ekonomichna polityka, orhanizatsiino-tvorchi protsesy [Porcelain and Faience of*

- Ukraine of the 20th Century: Industry Infrastructure, Industrial and Economic Policy, Organisational and Creative Processes*] (Book 1). Intertekhnolohiia [in Ukrainian].
- Skrypnyk, H. (Ed.). (2011). *Istoriia dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy [History of the Decorative Arts of Ukraine]* (Vol. 4). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Taranushchenko, S. (1968). Kylymy [Carpets]. In P. H. Yurchenko, P. M. Popov, & P. M. Zholtovskiy (Eds.), *Istoriia ukrainskoho mystetstva [History of Ukrainian Art]* (Vol. 3: *Mystetstvo druhoi polovyny XVII–XVIII stolittia [Art of the Second Half of the 17th – 18th Centuries]*) (pp. 364–371). Holovna redaktsiia Ukrainskoi rianskoi entsyklopedii [in Ukrainian].
- Varyvonchuk, A. (2014). Istoriia Poltavskoho vyrobnycho-khudozhnoho ob'iednannia im. Klary Tsetkin [History of the Poltava Production and Art Association named after Clara Zetkin]. *Topical Problems of History, Theory and Practice of Artistic Culture*, 33, 3–11 [in Ukrainian].
- Varyvonchuk, A. (2018). *Khudozhni promysly Ukrainy: geneza, istorychna evoliutsiia, suchasnyi stan ta tendentsii [Arts and Crafts of Ukraine: Genesis, Historical Evolution, Current State and Trends]*. Vydavnytstvo Lira-K [in Ukrainian].
- Yamborko, O. (2019). Ukrainskyi tematychnyi kylym 1930–1960-kh rr. yak mystetska praktyka sotsrealizmu [Ukrainian thematic carpet 1930-1960s as an artistic practice of socialist realism]. *The Ethnology Notebooks*, 1(145), 57–65 [in Ukrainian].
- Zakharchuk-Chuhai, R. V. (1988). *Ukrainska narodna vyshyvka. Zakhidni oblasti URSR [Ukrainian Folk Embroidery. Western Regions of the USSR]*. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zapasko, Ya. P. (1973). *Ukrainske narodne kylymarstvo [Ukrainian Folk Carpet Weaving]*. Mystetstvo [in Ukrainian].
- Zhuravel-Zmieieva, L. (2020). Istorychni transformatsii khudozhnoho tekstyliu u kliuchi suchasnoho kontseptualnoho mystetstva [Historical transformations of artistic textiles in the key of modern conceptual art]. In *Modern Culture Studies and Art History: An Experience of Ukraine and EU* [Collective monograph] (pp. 117–137). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-72-3.07> [in Ukrainian].

RENEWAL AND DEVELOPMENT OF ARTS AND CRAFTS OF UKRAINE IN THE 1940S: ADMINISTRATIVE AND ORGANISATIONAL ASPECT

Anastasiia Varyvonchik^{1a}, Ihor Bondar^{2a}, Iryna Shvets^{3a}, Olena Podvolotska^{4a}

¹*DSc in Art Studies, Associate Professor,*

ORCID: 0000-0002-4455-1109, e-mail: varivonchik@ukr.net,

²*Honoured Worker of Ukraine Culture, Associate Professor,*

ORCID: 0000-0001-8972-0941, e-mail: bondar_i.s.2018@i.ua,

³*PhD in Biology,*

ORCID: 0000-0003-1508-6364, e-mail: iradesign@ukr.net,

⁴*Senior Lecturer,*

ORCID: 0000-0001-6992-6635, e-mail: aseeva_asya@ukr.net,

^a*Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the article is to find out the features of the revival and development of Ukrhudozhpromrada in the war and post-war years. Since modern Ukrainian society is influenced by world globalisation processes, with their tendency to level the local peculiarities of everyday life, culture, art, and the issues of revival, traditional national crafts are becoming topical. The research methodology is based on analysing district, oblast, and state administrative and business documents, accumulating and systematising factual material and topological considerations. Analytical and deductive methods were used to summarise the results based on previously obtained archival facts, materials and memories of the participants in the events. Scientific novelty. For the first time in historiography, the development and formation of Ukrhudozhprom have been investigated. Raised a little-studied topic associated with the activities of this enterprise, which manufactured and sold products of folk art crafts on the territory of Ukraine and abroad. Conclusions. The article has analysed the administrative and organisational measures aimed at restoring destroyed enterprises, their reorganisation. The government was interested in the growth of profits, production capacities and provided financial support for the construction of new buildings, workshops, the manufacture of equipment, contributing to the development of the art industry in Ukraine. It was found that on the basis of artels with the participation of Ukrhudozhprom, production associations and factories were established, providing an opportunity to produce goods of exclusive and mass production. It was revealed that in addition to the goods necessary in everyday life, all Ukrhudozhprom production facilities created purely artistic works that were so artistically high that they were exhibited in museums and demonstrated at all-Union and international exhibitions and fairs. That is: the artel was not only a production enterprise but also a creative, artistic workshop.

Keywords: art crafts; artel; master; art industry; production; Ukrhudozhprom

ВОССТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОМЫСЛОВ УКРАИНЫ В 1940-Х ГОДАХ: АДМИНИСТРАТИВНО-ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ АСПЕКТ

Варивончик Анастасия Витальевна^{1а}, Бондарь Игорь Саввич^{2а},
Швец Ирина Владиславовна^{3а}, Подволоцкая Елена Станиславовна^{4а}

¹Доктор искусствоведения, доцент,

ORCID: 0000-0002-4455-1109, e-mail: varivonchik@ukr.net,

²Заслуженный работник культуры Украины, доцент,

ORCID: 0000-0001-8972-0941, e-mail: bondar_i.s.2018@i.ua,

³Кандидат биологических наук,

ORCID: 0000-0003-1508-6364, e-mail: iradesign@ukr.net,

⁴Старший преподаватель,

ORCID: 0000-0001-6992-6635, e-mail: aseeva_asya@ukr.net,

^аКиевский национальный университет культуры и искусств,
Киев, Украина

Аннотация

Цель статьи — выяснить особенности возрождения и развития Укрхудожпромсовета в военные и послевоенные годы. На современное украинское общество влияют мировые глобализационные процессы с тенденцией к нивелированию местных особенностей быта, культуры, искусства, поэтому актуальность приобретают вопросы возрождения, развития национальных традиционных промыслов. Методология исследования основывается на анализе административно-деловых документов районных, областных и государственного уровней; использовании методов накопления и систематизации фактологического материала и топологического рассмотрения. Аналитический и дедуктивный методы использованы для подведения итогов на основе предварительно полученных архивных утверждений, материалов и воспоминаний участников событий. Научная новизна. Впервые в историографии исследовано развитие и становление Укрхудожпрома. Поднята малоисследованная тема, связанная с деятельностью этого предприятия, которое изготавливало и реализовывало изделия народных художественных промыслов на территории Украины и за ее пределами. Выводы. Проанализированы административно-организационные мероприятия, направленные на восстановление разрушенных предприятий, их реорганизацию. Государство было заинтересовано в росте прибыли, производственных мощностей и оказывало финансовую поддержку для строительства новых корпусов, цехов, изготовлении оборудования, способствуя развитию художественной промышленности Украины. Выяснено, что на базе артелей с участием Укрхудожпрома создавались производственные объединения и фабрики, предоставляя возможность производить выпуск товаров эксклюзивного и массового производства. Выявлено, что кроме товаров, необходимых в повседневной жизни, все производства Укрхудожпрома создавали художественные произведения, которые были настолько высокохудожественны, что их экспонировали в музеях и демонстрировали на всесоюзных и международных

выставках и ярмарках. То есть артель была не только производственным предприятием, но и творческой, художественной мастерской.

■ **Ключевые слова:** художественные промыслы; артель; мастер; художественная промышленность; промышленность; Укрхудожпром

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons «Attribution» 4.0.